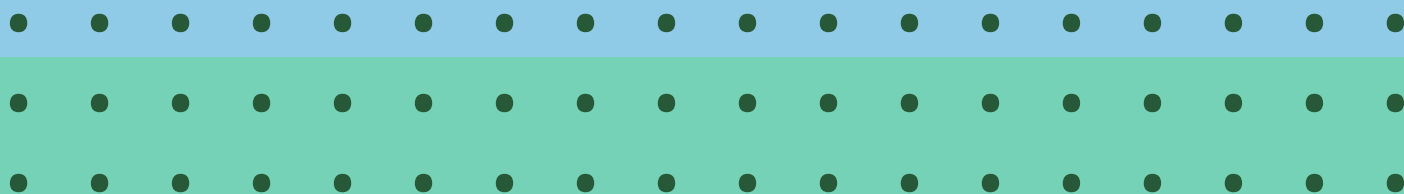

Sociaal en Cultureel Planbureau

Arbeidsmigratie en sociale cohesie in Nederland

IBO-notitie

Inhoud

1	Achtergrond	3
1.1	Migratie en sociale cohesie	3
1.2	Opbouw van de notitie	3
2	Sociale cohesie en wat daarop van invloed is	4
2.1	Sociale cohesie: omschrijving en dimensies	4
2.2	Invloeden op sociale cohesie	6
3	Sociale cohesie en diversiteit in de directe leefomgeving	7
3.1	Negatief verband	7
3.2	Positief verband	8
3.3	Wisselend verband	8
3.4	Diversiteit en buurtcohesie: een complexe relatie	9
4	Sociale cohesie en (arbeids)migratie: beeld voor Nederland	9
4.1	Scores op verschillende aspecten van sociale cohesie door (arbeids)migranten	10
4.2	Gevoelens over (arbeids)migranten	11
4.3	Toekomstige demografische veranderingen en sociale cohesie	13
5	Samenvatting en conclusies	15
	Etnische diversiteit in leefomgeving en sociale cohesie	15
	Minder positieve gevoelens over migrantengroepen	16
	Welke positie nemen migranten in op dimensies van sociale cohesie?	16
	Migratie en sociale cohesie in de toekomst	16
	Cohesie en arbeidsmigratie: tot slot	16
	Literatuur	18

1 Achtergrond

Met deze notitie komt het SCP tegemoet aan het verzoek vanuit de IBO-werkgroep Arbeidsmigratie om inzicht te geven in de relatie tussen arbeidsmigratie en sociale cohesie in Nederland.¹ Daarbij is vooral geput uit kwantitatief SCP-onderzoek naar de mogelijke gevolgen van een veranderende samenstelling van de bevolking voor sociale cohesie, tussen nu en 2050 (Woittiez et al. 2024). Ook is een uitgebreide literatuurstudie die het SCP uitvoerde naar het verband tussen diversiteit en sociale cohesie (Gijsberts et al. 2024) gebruikt.

1.1 Migratie en sociale cohesie

Migratie is een saillant thema geworden in de politieke en maatschappelijke discussie. Die gaat verder dan alleen de vraag over de omvang en samenstelling van de migratie: het gaat ook over vraagstukken van sociale cohesie. Ongeveer de helft van de bevolking vindt dat Nederland door immigratie zijn eigenheid verliest (Kunst et al. 2025). Ook vinden veel mensen dat migratie bijdraagt aan het woningtekort of ten koste gaat van de bestrijding van armoede (Miltenburg et al. 2024; Den Ridder et al. 2024). Anders dan pakweg tien jaar geleden wordt migratie nauwelijks nog in verband gebracht met verminderde kansen op de arbeidsmarkt (Lubbers 2022). Migratie wordt vooral gezien als bedreiging voor de woningmarkt, veiligheid en nationale identiteit. Opvattingen over migratie raken aan opvattingen van mensen hoe het met de samenleving gaat, hoe tegen migrantengroepen wordt aangekeken en of de politiek in staat is om vraagstukken als migratie in goede banen te leiden. Mensen die zich zorgen maken over de omvang en gevolgen van migratie, hebben ook vaak weinig vertrouwen in de politiek, voelen zich door de politiek niet vertegenwoordigd en vinden dat het met de samenleving de verkeerde kant op gaat (Geurkink en Miltenburg 2023; Kunst et al. 2025; Postmes et al. 2017).

Mensen met een migratieachtergrond maken zich juist zorgen over de grimmige toon van het politieke debat en het geringe weerwoord van politici tegen discriminerende uitspraken (Dagevos en Vermeulen 2024). Het is met name de tweede generatie die discriminatie ervaart en het gevoel heeft geen onderdeel van deze samenleving te (mogen) zijn. Zij hebben ook minder vertrouwen in de overheid en voelen zich minder gerepresenteerd door de politiek (Dagevos en Vermeulen 2024; Dagevos et al. 2022). Ervaren uitsluiting vermindert identificatie en verbondenheid met de samenleving (Damen et al. 2024; Jasinskaja-Lahti et al. 2009).

In de politieke en maatschappelijke discussie is het vraagstuk van migratie dus sterk verweven geraakt met vraagstukken over sociale cohesie. Daarbij wordt sociale cohesie doorgaans ruim opgevat, aanzienlijk ruimer dan in wetenschappelijk onderzoek gebeurt. Wij sluiten in deze notitie aan bij een gangbare wetenschappelijke definitie van sociale cohesie (zie hoofdstuk 2).

1.2 Opbouw van de notitie

Omdat sociale cohesie een multidimensionaal en veelomvattend begrip is en in de politieke en maatschappelijke discussie ruim wordt opgevat, staan we in hoofdstuk 2 eerst stil bij welke definitie van sociale cohesie in het SCP-onderzoek is gebruikt. Ook gaan we in op de factoren, waaronder

¹ De kennis in deze notitie is grotendeels gebaseerd op de SCP-rapporten *Samenleven in de toekomst* (Woittiez et al. 2024) en *Samen verschillend* (Gijsberts et al. 2024). Een aantal passages zijn rechtstreeks uit de betreffende rapporten overgenomen. De volledige rapporten zijn te vinden op www.scp.nl.

migratie, die invloed hebben op sociale cohesie. In deze notitie kijken we op twee manieren naar de relatie tussen migratie en sociale cohesie. Op basis van de SCP-studie Samen verschillend (Gijsberts et al. 2024) beschrijven we in hoofdstuk 3 onderzoeksbevindingen over het verband tussen sociale cohesie en diversiteit naar migratieachtergrond in de context van buurten. Belangrijk om te vermelden is dat hierbij geen onderscheid te maken is tussen arbeidsmigratie en andere migratiemotieven. Daarna schetsen we in hoofdstuk 4 op basis van de SCP-studie Samenleven in de toekomst (Woittiez et al. 2024) welke positie migrantengroepen innemen op de verschillende dimensies van sociale cohesie, zoals sociaal en institutioneel vertrouwen en sociale en politieke participatie.

De toon in het politieke en maatschappelijke debat over migratie en migranten is, zoals we hiervoor al beschreven, vaak zorgelijk. In het licht van die zorgen zou hogere migratie brandstof kunnen zijn voor minder positieve gevoelens ten aanzien van groepen, die op hun beurt aanleiding kunnen zijn dat leden van die groepen uitsluiting ervaren. Beide verschijnselen zetten de sociale cohesie onder druk. Vandaar dat we één van de indicatoren van sociale cohesie, namelijk gevoelens over groepen migranten, extra voor het voetlicht brengen.

In Samenleven in de toekomst (Woittiez et al. 2024) hebben we ook de invloed van demografische ontwikkelingen op sociale cohesie verkend door middel van een aantal verschillende toekomstscenario's. Alhoewel het effect van arbeidsmigratie strikt genomen niet te isoleren is, kunnen we op basis van de toekomstscenario's wel een indruk geven van dat effect. Tot slot delen we in hoofdstuk 5 onze belangrijkste bevindingen en plaatsen we deze in de context van het vaak stevige maatschappelijke en politieke debat over (arbeids)migratie.

2 Sociale cohesie en wat daarop van invloed is

2.1 Sociale cohesie: omschrijving en dimensies

Sociale cohesie is een term die in de politieke en maatschappelijke discussie volop wordt gebruikt, maar het is niet altijd duidelijk wat ermee wordt bedoeld. Voor toepassing van het concept in onderzoek is een conceptuele afbakening nodig. In dat verband adviseren Bakker et al. (2023: 8) in navolging van Chan et al. (2006) om sociale cohesie niet als een containerbegrip voor allerlei maatschappelijke problemen te gebruiken, zoals werkloosheid, armoede, criminaliteit, discriminatie, uitsluiting, uitgaansgeweld. In plaats daarvan adviseren zij om helder aan te geven hoe het begrip sociale cohesie is opgevat. Het SCP houdt een in wetenschappelijk onderzoek veelgebruikte definitie en een aansluitend raamwerk aan dat goede handvatten geeft voor empirisch onderzoek naar sociale cohesie:

Sociale cohesie is een stand van zaken in een samenleving die zowel verticale als horizontale verbindingen van hun leden omvat en waarbij die verbindingen (of interacties) zijn gekenmerkt door houdingen en normen die uitgaan van vertrouwen, een gevoel van verbondenheid, de bereidheid om te participeren en te helpen, alsook van gedrag dat hiermee strookt. (Chan et al. 2006: 290, vertaling De Bakker et al. (2023: 10))

Aan de hand van hun definitie formuleren Chan et al. (2006) drie criteria die als maatstaf kunnen dienen om te bepalen of een samenleving in voldoende mate coherent is (aan elkaar plakt).²

- 1 Mensen kunnen hun medeburgers vertrouwen, helpen en ermee samenwerken.
- 2 Mensen delen samen een identiteit of hebben het gevoel dat ze bij de samenleving horen.
- 3 De subjectieve gevoelens van punt 1 en 2 vertalen zich in objectief gedrag.

Deze criteria laten zich vertalen naar een twee-bij-twee-raamwerk dat gehanteerd kan worden bij empirisch onderzoek (zie tabel 2.1). Het raamwerk maakt een onderscheid tussen subjectieve beleving (opvattingen, houdingen, gevoelens) en objectief gedrag (feitelijke samenwerking, participatie) en tussen horizontale en verticale vormen van sociale cohesie. Op basis van de twee assen subjectief-objectief en horizontaal-verticaal komen we op vier aspecten: sociaal vertrouwen, institutioneel vertrouwen, sociale participatie en politieke participatie.³

Tabel 2.1 Een twee-bij-twee raamwerk voor het meten van sociale cohesie

	subjectief (opvattingen)	objectief (gedrag)
horizontale dimensie (cohesie tussen burgers)	sociaal vertrouwen • algemeen vertrouwen in medeburgers • hoe denken (groepen) mensen over elkaar • verbondenheid (thuis voelen in en verantwoordelijk voelen voor Nederland)	sociale participatie • vrijwilligerswerk • lidmaatschap belangen- of recreatieve verenigingen • contacten met vrienden en kennissen
verticale dimensie (cohesie tussen burgers en instituties)	institutioneel vertrouwen • in politiek • in uitvoerende instanties • in private instanties	politieke participatie • stemmen bij Tweede Kamerverkiezingen • conventionele of onconventionele politieke activiteiten

Bron: Chan et al. (2006), SCP-bewerking

Het raamwerk geeft op praktische wijze richting aan het vinden van indicatoren waarmee sociale cohesie kwantitatief te meten is, zodat sociale cohesie via surveyonderzoek in kaart kan worden gebracht.⁴ Sociale cohesie en de wijze waarop we dit meten is een normatief en een gradueel concept. Normatief omdat meer vertrouwen en meer participatie impliciet als gunstig en nastrevenswaardig wordt beschouwd. Sociale cohesie is tegelijkertijd een gradueel concept omdat er geen duidelijke grenzen bestaan om te bepalen of er voldoende, te veel of juist te weinig sociale cohesie is. Het is bijvoorbeeld belangrijk dat burgers vertrouwen hebben in de instituties en politiek, maar een zekere mate van wantrouwen en kritiek is niet per definitie problematisch: het kan namelijk leiden tot maatschappelijk debat en verandering. Verder kan sociale cohesie niet als een simpele optelsom van de verschillende onderdelen opgevat worden. Als bijvoorbeeld hoog gescoord wordt op vertrouwen in medeburgers maar laag op vertrouwen in instituties, kunnen deze resultaten niet simpelweg tegen elkaar weggestreept worden.

² *Cohere* betekent 'hold firmly together, form a whole' (Chan et al. 2006: 288-289). Dit komt overeen met de betekenis van het Latijnse woord *cohaerere*. De associatie met sociale lijm is dus taalkundig te billijken.

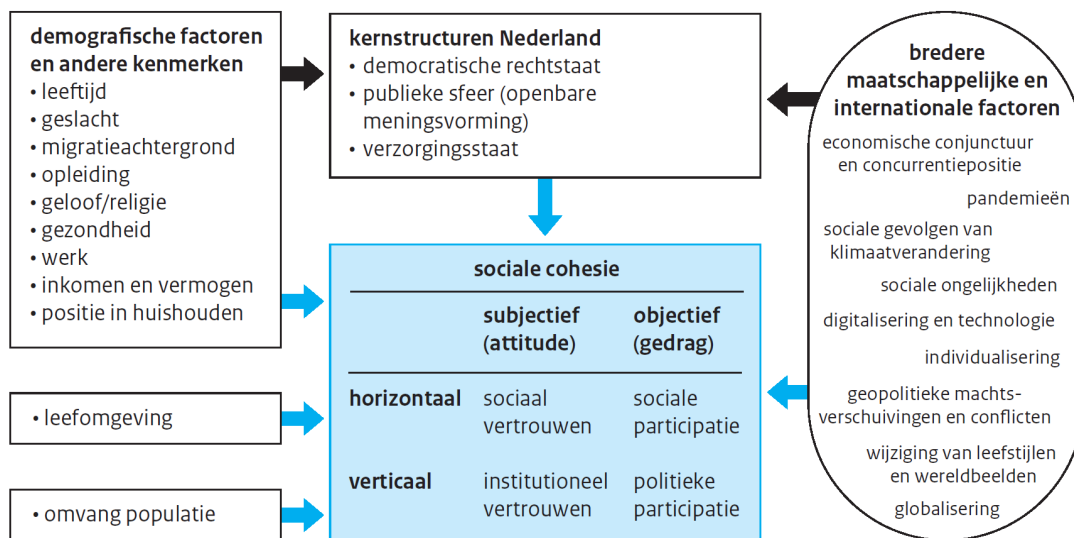
³ Vergelijkbare indelingen vinden we ook in andere studies, bijvoorbeeld bij Schieffer en Van der Noll (2017).

⁴ Het kan zo zijn dat vragen in meetinstrumenten verschillend geïnterpreteerd worden door mensen met verschillende achtergronden. Voor meer informatie over de meetinstrumenten en de mogelijke interpretatie daarvan, zie Woittiez et al. (2024).

2.2 Invloeden op sociale cohesie

Er zijn allerlei demografische en maatschappelijke ontwikkelingen die de sociale cohesie beïnvloeden, zoals figuur 2.1 laat zien. De kernstructuren van Nederland, zoals onze democratische rechtstaat, onze verzorgingsstaat en een goed functionerend publiek discours, kunnen een stabiliserende invloed hebben op de sociale cohesie in onze samenleving. Denk bij bredere maatschappelijke en internationale factoren bijvoorbeeld aan digitalisering, individualisering, flexibilisering en globalisering. Onze focus ligt hier echter op demografische factoren en in het bijzonder de invloed van (arbeids)migratie.⁵

Figuur 2.1 Algemeen conceptueel model voor factoren van invloed op sociale cohesie

Bron: Woittiez al. (2024)

Demografische veranderingen zoals migratie en vergrijzing kunnen op meerdere manieren van invloed zijn op sociale cohesie. In deze kennisnotitie focussen we op (arbeids)migratie. Zoals gezegd kan migratie leiden tot weerstand en zorgen (zie par. 1.1). Zo kan zij bij sommige mensen gevoelens van dreiging oproepen, wat de sociale samenhang onder druk zet. Die dreiging kan bijvoorbeeld komen doordat men de koppeling maakt tussen migratie en problemen zoals krapte op de woningmarkt. Of doordat men het gevoel heeft dat door migratie de identiteit van land of buurt onder druk komt te staan. Migratie kan ook via de leefomgeving invloed hebben op sociale cohesie. Het achterliggende idee is dat de etnische samenstelling van de bevolking in buurten en wijken van invloed is op de cohesie. In het volgende hoofdstuk bespreken we de belangrijkste resultaten van onderzoek dat hiernaar is uitgevoerd.

Ook kan de sociale cohesie veranderen omdat – onder meer als gevolg van migratie – de samenstelling van de bevolking verandert. Niet iedere bevolkingsgroep scoort hetzelfde op de verschillende dimensies van sociale cohesie. Met een relatieve toename van groepen die laag of juist

⁵ Het mogelijke effect dat gerelateerd is aan de groeiende bevolkingsomvang die de laatste jaren vooral door migratie toeneemt, laten we in deze notitie buiten beschouwing. Een hypothese is dan dat een toename in de bevolkingsdichtheid van invloed is op sociale cohesie. Uit Woittiez et al. (2024) blijkt echter dat de bevolkingsdichtheid van een land niet correleert met de indicatoren van sociale cohesie. Overigens kan een toename van de bevolking wel gevolgen hebben voor de woningmarkt en infrastructuur, wat de sociale cohesie onder druk kan zetten op het moment dat het beleid in deze domeinen niet is afgestemd op een bevolkingstoename (zie bijvoorbeeld Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 (2024)). Omgekeerd kan het uitblijven van bevolkingsgroei de beroepsbevolking doen krimpen en via de arbeidsmarkt en de collectieve lasten de sociale cohesie onder druk zetten.

hoog scoren op een bepaalde dimensie kan de sociale cohesie veranderen. Zeker als er grote verschillen tussen groepen bestaan en de toename van een bepaalde groep fors, is kan dit veranderingen teweegbrengen. In hoofdstuk 4 laten we zien hoe (arbeids)migranten scoren op verschillende indicatoren van sociale cohesie en hoe de sociale cohesie zich in de toekomst ontwikkelt als gevolg van onder meer migratie. Dit samenstellingseffect is niet voorbehouden aan de toekomst, maar kan ook tot uitdrukking komen in regionale verschillen als bevolkingsgroepen geconcentreerd ergens wonen.

3 Sociale cohesie en diversiteit in de directe leefomgeving

Een uitgebreide overzichtsstudie van Gijsberts et al. (2024), gebaseerd op 83 wetenschappelijke studies die de laatste 20 jaar in Nederland zijn verricht, laat zien dat het verband tussen diversiteit en sociale cohesie niet zo eenduidig is als men soms denkt. Uit sommige onderzoeken blijkt dat etnische diversiteit in de directe leefomgeving samengaat met minder sociale cohesie, maar andere studies laten zien dat dit alleen in bepaalde gevallen zo is of dat diversiteit voor meer sociale interacties zorgt. Dat gebrek aan eenduidigheid in de bevindingen wijst op de nodige variatie tussen buurten en wijken.

Daarnaast speelt ook een rol dat de begrippen diversiteit en sociale cohesie beide breed en complex zijn en in onderzoek op verschillende manieren worden geoperationaliseerd. Er zijn diverse onderzoekslijnen die van een negatief verband tussen diversiteit en sociale cohesie uitgaan. Daarvan is Putnams constricttheorie misschien wel de bekendste (Putnam 2007). In overeenstemming daarmee blijkt uit onderzoek in de VS dat mensen bij veel diversiteit in hun woonomgeving in hun schulp kruipen: diversiteit werkt niet alleen negatief uit voor het vertrouwen in en contacten met andere groepen maar dat geldt ook voor de eigen groep. Voor Nederland is echter minder bewijs gevonden voor die constricttheorie waarbij groepen zich terugtrekken. Wel zijn er in Nederlands onderzoek meer aanwijzingen dat etnische diversiteit in de woonomgeving nadelen heeft voor buurtcohesie, maar het onderzoek wijst ook op positieve relaties en wisselende gevolgen. We lichten dit toe.

3.1 Negatief verband

Onderzoek in de lijn van de sociale desorganisatietheorie laat vaak een negatief verband zien tussen diversiteit en sociale cohesie (zie bijvoorbeeld Glas (2020)). In diezelfde lijn concludeert de WRR dat etnische diversiteit tot minder ervaren buurtcohesie leidt, zowel voor bewoners met als zonder migratieachtergrond, en dat dit effect groter is dan dat van de sociaal-economische status van de buurt (WRR 2018; WRR 2020). Ook stellen zij een negatief effect vast van etnische diversiteit op een gevoel van vervreemding bij de gevestigde bevolking door de komst van migranten, of een gevoel van zich niet thuis voelen bij migranten. Ook wordt door de WRR geconstateerd dat een hoog verloop in de buurt ertoe leidt dat mensen die er blijven wonen vinden dat de buurtverhoudingen verslechteren. De WRR relateert sociale cohesie nadrukkelijk aan de veranderde aard van migratie: de verscheidenheid van herkomstgroepen is toegenomen en migranten zijn vaker maar tijdelijk in Nederland (*vlottendheid*). Deze kenmerken van de huidige migratie werken volgens de WRR nadelig uit op de sociale cohesie, en dan vooral op buurniveau. In buurten met veel etnische diversiteit, en dat geldt ook voor welvarende wijken met veel diversiteit, beoordelen inwoners hun buurt als minder cohesief, voelen ze zich minder thuis en nemen onveiligheidsgevoelens toe. In lijn met de WRR wijst

de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 (2024) erop dat de vlottendheid van de migratie gevolgen kan hebben voor de samenhang op buurt- en wijkniveau (Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 2024). De meeste auteurs in deze onderzoekslijn benadrukken dat de invloed van buurtkenmerken, waaronder de etnische samenstelling van de buurt, beperkt is en dat buurtcohesie hoofdzakelijk verklaard wordt door individuele kenmerken van de bewoners.

Ook onderzoek dat zich meer verdiepend richt op de onderlinge relaties, saamhorigheid of spanningen in een etnisch diverse buurten laat zien dat in diverse buurten gemiddeld meer spanningen tussen bewoners bestaan. Zo laat het onderzoek zien dat gentrificatie van buurten en de instroom van welvarender bewoners een kwetsbaar proces is, waarbij onderlinge verschillen kunnen leiden tot langs elkaar heen leven (Van de Kamp en Welschen 2019; Kremer et al. 2019; Rath 2022). Vluchtige ontmoetingen zijn nodig en wellicht afdoende om een zekere mate van vertrouwdheid tussen buurtbewoners tot stand te brengen. Dit wordt wel publieke familiariteit genoemd: een gevoel van vertrouwdheid onder vreemden (Blokland 2006). Publieke ontmoetingsplaatsen – straten, pleinen, supermarkten, buurthuizen – kunnen een faciliterende rol spelen in het tot stand brengen van onderlinge contacten en ontmoetingen.

3.2 Positief verband

Onderzoek dat zich richt op samenstelling van de woonomgeving en contacten tussen mensen met en zonder migratieachtergrond laat zien dat er meer contact tot stand kan komen als mensen meer gelegenheid hebben om elkaar te ontmoeten. Voor mensen zonder migratieachtergrond leidt etnische diversiteit in de buurt tot meer contacten met mensen met een migratieachtergrond (Gijsberts en Dagevos 2004; Gijsberts et al. 2010). En als de contacten positief zijn, gaan mensen beter over elkaar denken. Er is ook onderzoek dat laat zien dat etnische diversiteit in de buurt voor mensen met een migratieachtergrond leidt tot meer contacten met mensen met dezelfde of een andere migratieachtergrond en tot minder contacten met mensen zonder migratieachtergrond (Huijts et al. 2014; Vervoort et al. 2011).

3.3 Wisselend verband

Onderzoek naar mogelijke invloeden van diversiteit in de buurt op beeldvorming tussen verschillende etnische groepen laat negatieve, positieve of geen verbanden zien. Zo wijst een analyse op buurtniveau uit dat een hoog percentage bewoners met een migratieachtergrond tot negatievere beeldvorming leidt bij praktisch opgeleiden en juist tot positievere beeldvorming bij theoretisch opgeleiden (Tolsma et al. 2008). Uit een andere studie blijkt dat een groter aandeel mensen met een migratieachtergrond in de buurt leidt tot zowel meer intergroepsvriendschappen als percepties van etnische dreiging (Savelkoul et al. 2011). Deze lijn van onderzoek laat zien dat het positieve en negatieve verband tussen diversiteit en sociale cohesie samen op kunnen gaan. Als in buurten niet zoveel leden van de outgroup wonen, kan een toename in de omvang van deze outgroup tot positievere houdingen over deze groep leiden, omdat mensen meer kennismaken met deze groep. Daarbij is wel de kwaliteit van belang: positieve beeldvorming ontstaat alleen als de ervaren kwaliteit van het contact goed is (Van Wonderen en Van Kapel 2017). Negatieve contactervaringen kunnen de beeldvorming eerder verslechteren, juist omdat mensen daarin een bevestiging vinden van bestaande oordelen en stereotypen. Als de outgroup erg groot en zichtbaar wordt, kan een verdere toename als een bedreiging voelen, bijvoorbeeld op de woningmarkt. Dat kan de beeldvorming over die groep dan weer negatief beïnvloeden. Ook is niet gezegd dat hogere ontmoetingskansen

daadwerkelijk tot sociaal contact leiden. Taal- en cultuurverschillen kunnen ertoe leiden dat personen uit bevolkingsgroepen niet of nauwelijks met elkaar omgaan, ondanks dat ze dicht bij elkaar in de buurt wonen. Een voorbeeld is het onderzoek naar drie buurten in Rotterdam-Zuid waar amper groepsoverstijgende contacten plaatsvinden tussen arbeidsmigranten en andere bevolkingsgroepen (Seidler et al. 2022).

3.4 Diversiteit en buurtcohesie: een complexe relatie

In de afgelopen jaren is in Nederland en daarbuiten veel onderzoek gedaan naar de relatie tussen etnische diversiteit van de leefomgeving (wijken, buurten) en cohesie in de directe leefomgeving. Een eerste conclusie van al deze studies is dat de gevolgen van (toegenomen) etnische diversiteit verschillend kunnen uitpakken voor dimensies van sociale cohesie. Meer diversiteit kan leiden tot minder buurtcohesie, maar daar staat tegenover dat dit ook kan leiden tot meer ontmoetingskansen en daarmee tot positievere wederzijdse beeldvorming. Of positieve gevolgen van diversiteit ontstaan is afhankelijk van of ontmoetingskansen daadwerkelijk tot contact leiden en wat de kwaliteit van dit contact is. De omvang en de toename van de groep die als outgroup wordt beschouwd zijn hiervoor medebepalend. Ook speelt mee of er sprake is van gelijke status en van afhankelijkheid tussen mensen en de frequentie van de contacten. Een tweede conclusie uit de vele studies is dat sociale cohesie naast diversiteit in de buurt ook van andere kenmerken afhangt, zoals de sociaaleconomische situatie in de buurt (Gijsberts et al. 2024). Tot slot is het belangrijk erop te wijzen dat er een grote variatie kan bestaan tussen wijken in de relatie tussen arbeidsmigratie en de gevolgen voor de sociale cohesie, volgens het ruim opgevatte begrip van sociale cohesie zoals benoemd in de inleiding. In steden als Den Haag en Rotterdam maken bestuurders en onderzoekers zich zorgen over de druk die vanwege arbeidsmigratie op sommige wijken is komen te staan (Balster en Bokhorst 2024; Gemeente Rotterdam 2023). Er is sprake van overvolle huizen met slechte woonomstandigheden en door de koppeling van werken en wonen worden huurders op straat gezet als hun arbeidscontract eindigt. Veel bewoners wonen tijdelijk in buurten waardoor banden met andere bewoners in de buurt niet tot stand komen.

4 Sociale cohesie en (arbeids)migratie: beeld voor Nederland

In dit hoofdstuk kijken we hoe arbeidsmigranten scoren op indicatoren voor sociale cohesie. Ook presenteren we onderzoek over hoe mensen denken over verschillende migrantengroepen, waaronder arbeidsmigranten. Idealiter zouden we aansluiten bij de IBO-definitie van arbeidsmigranten. Dit is echter niet mogelijk in de door ons gebruikte data. Om zo goed mogelijk vast te stellen wie (overwegend) tot de arbeidsmigranten gerekend kunnen worden, gebruiken we de landenindeling van NIDI-CBS (2020). Zij maakten een indeling van landengroepen gebaseerd op de geografische ligging en het veelvoorkomende migratiemotief voor de betreffende landen. De NIDI-CBS-indeling van landen kent verschillende niveaus. Op het eerste niveau worden drie groepen onderscheiden: landen met overwegend arbeids- en studiemigratie, landen met overwegend asielmigratie en klassieke migratielanden (zie bijlage B1 voor de precieze indeling). Op het tweede niveau wordt binnen de groep met overwegend arbeids- en studiemigratie een onderscheid gemaakt in subgroepen:

- 1 West-Europese landen in de Europese Unie (EU, lidstaten toegetreden vóór 2004);
- 2 Midden- en Oost-Europese landen in de EU (lidstaten toegetreden in 2004 en later);

- 3 arbeids- en studiemigratielanden buiten de EU: overig Europa, Oostelijk Azië (exclusief Indonesië), Amerika (exclusief Suriname en de Nederlandse Cariben) en Oceanië.

Wij focussen in dit hoofdstuk op deze drie subgroepen, die overwegend maar niet uitsluitend bestaan uit arbeidsmigranten, de categorie die centraal staat in deze notitie. Bijlage B1 toont voor een aantal landen, uit de groep met overwegend arbeids- en studiemigratie motief, de verdeling over het afgeleide migratiemotief. Daarin is te zien dat hoewel arbeid inderdaad voor veel migranten het afgeleide migratiemotief is, er ook veel migranten zijn met een ander motief. Het gezinsmotief, al dan niet in samenhang met het arbeidsmotief, komt ook vaak voor.⁶ Ook bestaan er verschillen tussen landen. Zo is voor China en Zuid-Korea bijvoorbeeld studie het belangrijkste migratiemotief. We hebben het dus over landen die op basis van geografie getypeerd worden als landen met overwegend arbeids- en studiemigratie, maar het migratiemotief kan voor ieder land (en zeker voor de individuele migrant) anders zijn.

4.1 Scores op verschillende aspecten van sociale cohesie door (arbeids)migranten

Nederland scoort op veel onderdelen van sociale cohesie gemiddeld hoog in vergelijking met andere Europese landen (Woittiez et al. 2024). Achter dit gemiddelde en positieve beeld gaan echter aanzienlijke verschillen tussen groepen in de bevolking schuil. De grootste verschillen zien we tussen mensen met verschillende typen opleidingen. Maar ook naar herkomst bestaan verschillen. Tabel 4.1 geeft een samenvatting voor verschillende groepen arbeidsmigranten (zie tabel B.2 in bijlage B2 voor details). Globaal laat de tabel zien dat de verschillen vooral te vinden zijn in de relatie tussen burgers onderling. Voor alle onderscheiden migrantengroepen is de sociale participatie lager dan gemiddeld. Het sociaal vertrouwen is ondergemiddeld voor migranten uit de Oost-EU en uit landen met voornamelijk arbeid- en studiemigratie. De bevindingen zijn niet uniek voor arbeidsmigranten: ook voor asielmigratie en migranten uit traditionele migratielanden (Turkije en Marokko en voormalige koloniën) is het sociaal vertrouwen en de sociale participatie minder dan gemiddeld.

Tabel 4.1 Sociale cohesie naar migratieachtergrond samengevat (in kleurcodes)

	West-EU	Oost-EU	arbeid- en studielanden
sociaal vertrouwen			
sociale participatie			
institutioneel vertrouwen			
politieke participatie			
	 Fors lager dan NL	 Lager dan NL	 Vergelijkbaar of hoger dan NL
			 Wisselend

Het algemeen vertrouwen, een indicator voor sociaal vertrouwen, is onder migranten uit Oost-EU beduidend lager dan onder Nederlanders. Over de periode 2012-2022 gaf 47% van deze migranten aan dat de meeste mensen te vertrouwen zijn, terwijl dat percentage voor Nederlanders zonder migratieachtergrond 64% is. Voor migranten uit West-EU en arbeid- en studielanden zijn de verschillen kleiner en zijn de bijbehorende percentages respectievelijk 61% en 58%. Met name het sociaal vertrouwen onder migranten uit de Oost-EU is laag: iets lager dan dat van migranten uit de asielmigratielanden, maar wel hoger dan migranten uit (arbeids)migratielanden zoals Turkije en Marokko, en Indonesië, Suriname en de Nederlandse Cariben.

⁶ Gezinsmigratie kan gerelateerd zijn aan studie arbeids- en studiemigratie. Evenzo kunnen gezinsleden overkomen of meekomen bij asielmigratie. Maar het kan ook gaan om gezinsvorming met iemand zonder migratiemotief.

Arbeidsmigranten participeren minder op sociaal vlak. Dat geldt voor zowel het doen van vrijwilligerswerk als het lid zijn van een recreatieve of belangenvereniging. Over de hele linie ligt de sociale participatie ongeveer 20 tot 25 procentpunten lager onder migranten uit Oost-EU en arbeid- en studielanden dan onder Nederlanders. Voor migranten uit West-EU is het verschil rond de 10 procentpunten. Voor asielmigranten en migranten uit Turkije en Marokko gelden vergelijkbare resultaten als voor migranten uit Oost-EU en arbeid- en studielanden. Het beeld dat mensen met een migratieachtergrond over het algemeen minder vaak lid zijn van verenigingen en minder vaak vrijwilligerswerk doen, kwam twintig jaar geleden ook al naar voren (Klaver et al. 2005). Specifiek voor arbeidsmigranten wijst de literatuur op de lange werkdagen van arbeidsmigranten die participatie in verenigingen en clubs in de weg staan (Seidler et al. 2022). Ook de verblijfsduur in bestemmingsland speelt een rol. Voicu en Șerban (2012), Voicu (2014) en Aleksynska (2011) laten voor Europese landen zien dat er een positieve relatie is tussen de verblijfsduur en lidmaatschap van organisaties. Schmeets et al. (2021) constateren specifiek voor Nederland dat de participatie van migranten op meerdere aspecten toeneemt naarmate ze langer in Nederland verblijven. Ook speelt mee dat onder migranten de geneigdheid tot deelname er wel is, maar er sprake is van een hoger verloop dan bij Nederlanders zonder migratieachtergrond (Dingeman 2016).

Als het gaat om institutioneel vertrouwen, dan zien we slechts kleine verschillen tussen arbeidsmigranten en de gemiddelde Nederlander. En als er al verschillen zijn, dan blijkt dat arbeidsmigranten vaak meer vertrouwen hebben in ambtenaren, de Tweede Kamer, de EU, grote bedrijven en banken. Kijken we naar ander migrantengroepen, dan is het zo dat vooral asielmigranten hoger scoren op het institutioneel vertrouwen, bijna altijd hoger dan Nederlanders zonder migratieachtergrond. Dit is in lijn met de *reference point hypothesis* (Maxwell 2010; Röder en Mühlau 2012). Migrant die vanuit minder- of niet-democratische landen naar een democratisch land migreren hebben vaak meer vertrouwen in het politieke systeem van hun nieuwe land. De situatie in Nederland wordt daartegen afgezet. Dat verklaart mede de gunstige waardering van Nederlandse instituties en politiek in Nederland. Specifiek voor asielmigranten komt daarbij dat zij vaak vanwege de politieke situatie en politieke vervolging zijn gevlucht.

Arbeidsmigranten gaan minder vaak stemmen voor de Tweede Kamerverkiezingen. Dit wordt mede veroorzaakt doordat zij niet altijd de Nederlandse nationaliteit hebben en daardoor niet voor de Tweede Kamer mogen stemmen. Wel doen zij vaker dan gemiddeld conventionele politieke activiteiten, zoals contact opnemen met een politicus, een politieke organisatie inschakelen, een door de overheid georganiseerde bijeenkomst bijwonen of de media (radio, tv of krant) benaderen. Onder andere migrantengroepen uit asiellanden, Turkije en Marokko en voormalige koloniën, blijkt de politieke participatie nog lager dan onder arbeidsmigranten, afgezien van stemmen. Politieke betrokkenheid hangt samen met de verblijfsduur van migranten, zo blijkt uit onderzoek van Aleksynska (2011), Spierings en Vermeulen (2024) en De Rooij (2012) over Europese landen: naarmate een migrant langer in een land woont, neemt de deelname aan niet-electrale politieke acties toe.

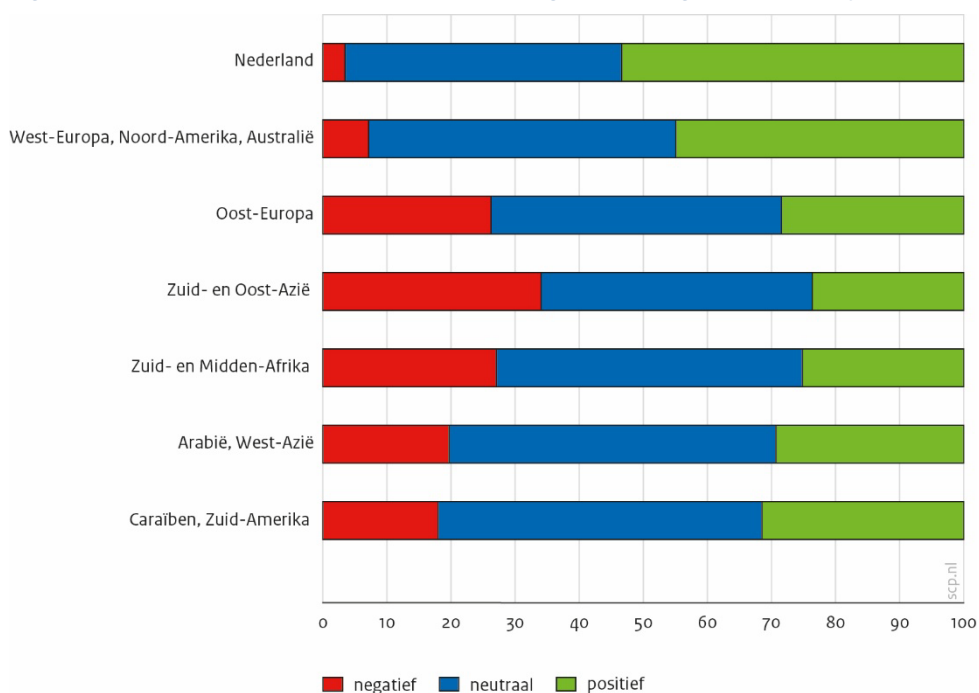
4.2 Gevoelens over (arbeids)migranten

Omdat migratie al lang één van de meest controversiële onderwerpen in het Nederlandse publieke debat is en een bron van verdeeldheid vormt (Dagevos en Vermeulen 2024), zoomen we hier in op een specifieke indicator van sociale cohesie. Namelijk: de gevoelens van Nederlanders over mensen met een migratieachtergrond (zie voor de specifieke indeling van migratieachtergrond bijlage B1). De gevoelens voor mensen met een migratieachtergrond zijn weliswaar gemiddeld genomen positief,

maar wel minder positief dan voor mensen zonder een migratieachtergrond. Tussen de 66% en 93% van de Nederlanders zonder migratieachtergrond heeft neutrale of positieve gevoelens voor mensen met een migratieachtergrond. Bijna iedereen (97%) heeft neutrale of positieve gevoelens voor mensen zonder een migratieachtergrond.⁷ Zowel Nederlanders zonder als Nederlanders met een migratieachtergrond denken minder positief over mensen met een migratieachtergrond. Verder bestaan er grote verschillen in gevoelens over de verschillende migrantengroepen (zie figuur 4.1). Als we naar de eerste drie migrantengroepen in de figuur kijken (uit landen met vooral arbeids- en studiemigratie) dan valt op dat de gevoelens over migranten uit Oost-EU en Zuid- en Oost-Azië een stuk minder positief zijn dan over migranten uit West-Europa, Noord-Amerika en Australië. Ook in vergelijking met de niet-arbeidsmigranten zijn de gevoelens over migranten uit Oost-EU en Zuid- en Oost-Azië een stuk minder positief.

Hoe over migrantengroepen wordt gedacht, verschilt sterk tussen opleidingsgroepen. Mensen met een basis- of vmbo-opleiding denken het minst positief over migrantengroepen. Mensen met een hbo- of wo-opleiding denken daar het meest positief over (zie tabel B.3 in bijlage B3). Mensen met een havo-, vwo-, of mbo-opleiding zitten daar qua scores tussenin. Zo denkt 65% van de mensen met een basis- of vmbo-opleiding positief of neutraal over migranten uit Oost-EU, terwijl dat geldt voor 78% van de mensen met een hbo- of wo-opleiding en voor 73% van de mensen met een havo-, vwo- of mbo-opleiding.

Figuur 4.1 Gevoelens over mensen naar migratieachtergrond, 2022 (in procenten)

Bron: LISS (cohesie '22), SCP-bewerking

⁷ De gevoelens zijn gemeten met een zogenoemde gevoelsthermometer. Aan de hand daarvan wordt gevraagd wat het oordeel is over mensen met een migratieachtergrond op een schaal van 0 tot 100. Met een score tussen 50 en 100 graden geven ondervraagden aan dat zij positieve en warme gevoelens hebben. Een score tussen 0 en 50 graden wijst op koude en negatieve gevoelens. Een score van 50 is neutraal.

4.3 Toekomstige demografische veranderingen en sociale cohesie

De hierna beschreven resultaten komen uit het rapport Samenleven in de toekomst (Woittiez et al. 2024). In dat rapport is beschreven hoe onder invloed van verschillende (demografische) scenario's verschillende aspecten van sociale cohesie kunnen veranderen. Voor de details van de onderliggende analyses verwijzen we naar hoofdstuk 2 van het rapport. De invloed van (arbeids)migratie op sociale cohesie wordt in deze studie bepaald door de waarden die migranten scoren op de indicatoren van sociale cohesie. Met andere woorden: eventuele veranderingen in de sociale cohesie zijn het gevolg van veranderingen in de bevolkingssamenstelling door onder andere arbeidsmigratie.

De uitkomsten in Samenleven in de toekomst zijn verkregen door voor gegevens uit het verleden verbanden te identificeren en te projecteren naar de toekomst. De verbanden tussen de indicatoren van sociale cohesie en de beïnvloedende factoren (de blauwe pijlen in figuur 2.1) zijn bepaald op basis van enquêtegegevens (jaarlijks CBS-onderzoek Sociale Samenhang en Welzijn) die betrekking hebben op de periode 2012-2022. Voor de gevoelens over andere mensen, thuis en verantwoordelijk voelen en vriendengroepen maken we gebruik van het LISSpanel uit 2022. Bij het projecteren naar de toekomst hebben we voor de demografische ontwikkelingen gebruik gemaakt van de CBS-update (2024) van de acht door NIDI en CBS (2021) berekende varianten over de bevolkingssamenstelling naar leeftijd, migratieachtergrond en opleiding in Nederland in 2050. Het SCP heeft er twee aanvullende, extremere, varianten aan toegevoegd.

De combinatie van de geschatte verbanden en de NIDI/CBS-varianten leveren de demografische scenario's op van sociale cohesie. In het kort werkt het als volgt: als het geschatte verband aangeeft dat migranten meer vertrouwen hebben in ambtenaren dan Nederlanders zonder migratieachtergrond, en als het aandeel migranten in de bevolking in 2050 groter is dan in 2022, dan zal in 2050 het aandeel mensen dat vertrouwen heeft in ambtenaren groter zijn dan in 2022. En dus zal het gemiddeld vertrouwen in ambtenaren hierdoor toenemen. Impliciet is verondersteld dat de gevonden verbanden in de toekomst hetzelfde zullen zijn. Het vertrouwen in ambtenaren onder migranten blijft in dit voorbeeld dus even hoog.

Maar deze impliciete veronderstelling hoeft natuurlijk niet te gelden. Daarom hebben we ook simulaties gedaan waarbij we uitgingen van variaties in het gevonden verband met alternatieve veronderstellingen. Eén zo'n veronderstelling is bijvoorbeeld dat de houding en het gedrag van mensen zonder migratieachtergrond met een havo-, vwo- of mbo-opleiding gaat lijken op houding en gedrag van mensen zonder migratieachtergrond met een basis- of vmbo-opleiding. Dit heeft bijvoorbeeld invloed op hoe er gemiddeld over migranten wordt gedacht ('wat als'-scenario culturele competitie). Dat zou kunnen gebeuren als in de toekomst migratie toeneemt en een grotere groep dan nu het geval is het gevoel heeft de concurrentie met migranten aan te moeten gaan. In een ander scenario (culturele convergentie) veronderstellen we dat mensen met en zonder migratieachtergrond meer contact hebben en meer op elkaar gaan lijken. Bijvoorbeeld omdat ze samen naar school gaan, in dezelfde wijken wonen of elkaar op het werk tegen komen. In een derde scenario veronderstellen we dat de integratieparadox, waarbij de migranten die het meest 'geworteld' zijn het grootste onbehagen hebben, verder doorzet (kinderen van de tweede generatie-scenario). In dit scenario wordt de houding en gedrag van de kinderen van de tweede generatie ten aanzien van sociale cohesie gelijk verondersteld aan houding en gedrag van hun ouders.

Het effect van arbeidsmigratie kan niet geïsoleerd worden van de andere demografische ontwikkelingen. We krijgen echter wel een idee van de invloed als we de meest extreme variant van een toename van arbeidsmigratie (50% mensen met een migratieachtergrond in 2050, variant arbeid2 in tabellen B.4-B.10 in bijlage B4) vergelijken met de variant met de minste arbeidsmigratie (35% in 2050, variant lage migratie in tabellen B.4-B.10 in bijlage B4). Dan zien we dat extra arbeidsmigratie slechts kleine veranderingen van maximaal 2 procentpunt in 25 jaar tot gevolg heeft op de meeste indicatoren van sociale cohesie. Wel zijn de effecten overwegend negatief: met name bij zich thuis voelen (5 procentpunt lager), sociale participatie (2 tot 4 procentpunt lager), vriendenkring (substantieel deel vrienden heeft geen migratieachtergrond, 5 procentpunt lager) en stemmen voor Tweede Kamerverkiezingen (4 procentpunt lager). Voor een enkele indicator zijn de effecten van arbeidsmigratie positief, zoals voor een substantieel deel van de vrienden heeft een migratieachtergrond (3 tot 4 procentpunt hoger) en vertrouwen in EU (3 procentpunt hoger).

De demografische scenario's gaan ervan uit dat het patroon dat in het verleden in de opvattingen en het gedrag van mensen te zien was, ongewijzigd zal blijven. We hebben ook simulaties gedaan

waarbij we uit zijn gegaan van variaties in de gevonden verbanden door van alternatieve veronderstellingen uit te gaan. Deze zogenoemde wat-als-scenario's laten zien dat er een licht negatieve tendens voor alle aspecten van sociale cohesie is in een scenario van culturele competitie (zie box 4.1). Deze negatieve tendens doet zich het sterkst voor bij het algemeen vertrouwen en sociale participatie (tabellen B.11-B.18 in bijlage B4).

Als er sprake is van verdergaande inclusie die geconcentreerd is rond het maatschappelijke midden (culturele convergentie-scenario, zie box 4.1), zien we een lichte negatieve tendens voor de meeste indicatoren van sociale cohesie. Uitzonderingen zijn een toenemend vertrouwen in de politieke instituties en de gevoelens over migranten, die beide iets positiever worden (tabellen B.11-B.18 in bijlage B4).

Als er sprake is van stagnerende inclusie, zou in de toekomst een grotere groep met discriminatie en uitsluiting te maken kunnen hebben. Dit kinderen van de tweede generatie-scenario (zie box 4.1) laat zien dat dit voor de onderzochte aspecten van sociale cohesie niet tot grote veranderingen leidt ten opzichte van het middenscenario van het CBS (tabellen B.11-B.18 in bijlage B4).

Uit de toekomstverkenning over sociale cohesie is een aantal algemene conclusies te trekken. In de eerste plaats zijn de verwachte veranderingen niet zo erg groot. Verschuivingen op de onderscheiden dimensies van sociale cohesie bevinden zich meestal binnen een bandbreedte van enkele procentpunten. Wel zijn deze verschuivingen doorgaans negatief als we alleen naar migratie kijken: meer migratie is meestal ongunstig voor de sociale cohesie. Die verschuiving op de lange termijn wordt naar verwachting evenwel te niet gedaan door een stijgend opleidingsniveau van de gehele bevolking.

5 Samenvatting en conclusies

In deze notitie is ingegaan op de relatie tussen arbeidsmigratie en sociale cohesie. Daarvoor hebben we vooral geput uit twee recente SCP-publicaties die gaan over de relatie tussen diversiteit van de leefomgeving op sociale cohesie, en over de positie die migranten innemen op indicatoren van sociale cohesie en wat migratie naar verwachting betekent voor de sociale cohesie in de toekomst.

Wij sluiten in deze notitie aan bij een veelgebruikte wetenschappelijke definitie. Daarin verwijst sociale cohesie naar horizontale en verticale banden in een samenleving die tot uiting komen in opvattingen (sociaal en institutioneel vertrouwen) en gedrag (sociale en politieke participatie).

In het onderzoek dat we hier hebben besproken kon niet altijd expliciet onderscheid gemaakt worden naar arbeidsmigranten of arbeidsmigratie. We hebben niettemin geprobeerd om in de gekozen afbakeningen deze groep zo goed mogelijk te benaderen.

Etnische diversiteit in leefomgeving en sociale cohesie

Over het algemeen wordt verondersteld dat migratie de sociale cohesie onder druk zet. Een uitgebreid literatuuroverzicht laat zien dat het verband tussen diversiteit in de leefomgeving (wijken, buurten) en sociale cohesie niet zo eenduidig is als men soms denkt (Gijsberts et al. 2024). Uit sommige onderzoeken blijkt dat etnische diversiteit in de leefomgeving samengaat met minder

sociale cohesie. Een hoog verloop van buurtbewoners (vlottendheid) draagt hieraan bij. Andere studies laten daarentegen zien dat meer diversiteit ook tot meer ontmoetingskansen kan leiden en als gevolg daarvan groepen positiever over elkaar gaan denken. Zo'n positieve relatie komt echter niet altijd tot stand: dat mensen bij elkaar in de buurt wonen, betekent niet altijd dat mensen daadwerkelijk contact met elkaar gaan onderhouden. Bovenal is de kwaliteit van het contact bepalend of de wederzijdse beeldvorming verbetert. Het onderzoek wijst dus niet eenduidig één kant op. Dit lijkt erop te wijzen dat de variëteit tussen wijken en buurten groot kan zijn. Ook speelt een rol dat begrippen als diversiteit en sociale cohesie beide breed en complex zijn en op verschillende manieren zijn onderzocht.

Minder positieve gevoelens over migrantengroepen

De gevoelens voor mensen met een migratieachtergrond zijn weliswaar gemiddeld genomen positief, maar wel minder positief dan voor mensen zonder migratieachtergrond. Opvallend is dat de gevoelens over migranten uit Oost-EU en Zuidoost-Azië minder positief zijn dan over migranten uit West-Europa, Noord-Amerika en Australië. Opleidingsgroepen verschillen sterk in opvattingen over migrantengroepen: mensen met een basis- of vmbo-opleiding denken het minst positief over migrantengroepen, mensen met een hbo- of wo-opleiding het meest positief. Dergelijke opleidingsverschillen zien we ook bij andere onderwerpen over migratie, zoals de zorgen die mensen hebben over migratie en de voorkeuren ten aanzien van restrictief beleid (Kunst et al. 2025).

Welke positie nemen migranten in op dimensies van sociale cohesie?

Qua institutioneel vertrouwen lijken arbeidsmigranten veel op de gemiddelde Nederlander zonder migratieachtergrond. Migrantengroepen uit Oost-EU scoren wel lager op de andere drie aspecten van sociale cohesie: sociaal vertrouwen en sociale en politieke participatie. Mogelijk heeft dit te maken met het verblijfsperspectief van veel arbeidsmigranten. Velen verwachten kort in Nederland te zijn en zijn om die reden waarschijnlijk minder gericht op sociale en politieke participatie. Bij dit laatste speelt verder een rol dat zij niet stemgerechtigd zijn voor Nederlandse verkiezingen. Ook de lange arbeidsuren kan sociale participatie zoals vrijwilligerswerk in de weg staan. Migrantengroepen uit arbeid- en studielanden scoren ook iets lager, maar de verschillen zijn kleiner. Voor migrantengroepen uit West-EU zijn de verschillen nog kleiner en vooral te vinden bij politieke participatie wat te maken kan hebben dat ze niet mogen stemmen.

Migratie en sociale cohesie in de toekomst

Wanneer we voor de samenstelling van de bevolking tot 2050 uitgaan van verschillende scenario's van demografische ontwikkelingen ten aanzien van migratie, vergrijzing en toename van het aantal mensen met een hbo- of wo-opleiding, dan zal dat weinig verandering in sociaal en institutioneel vertrouwen en sociale en politieke participatie tot gevolg hebben. Over het algemeen is sprake van kleine negatieve effecten van de toegenomen migratie op sociale cohesie. Deze vallen weg tegen het positieve effect van een toegenomen aandeel mensen met een hbo- of wo-opleiding.

Cohesie en arbeidsmigratie: tot slot

In de publieke en maatschappelijke discussie wordt met grote regelmaat de relatie gelegd tussen migratie en sociale cohesie. De toonzetting is doorgaans zorgelijk doordat verondersteld wordt dat meer migratie de culturele eigenheid van land en buurt onder druk zet. Verder wordt migratie als een belangrijke oorzaak gezien voor maatschappelijke vraagstukken zoals tekorten op de woningmarkt

en veiligheid op straat. Veel burgers hebben het gevoel dat migratie ons overkomt en dat de overheid weinig onderneemt, niet erg effectief is in de aanpak van migratie en ook weinig responsief is voor de zorgen over migratie. Opvattingen daarover verschillen sterk tussen opleidingsgroepen: mensen met een basisschool- of vmbo-opleiding maken zich meer zorgen over migratie, willen minder migranten toelaten en zijn vaker voorstander van restrictief beleid dan hbo- en wo-opgeleiden. Zo bezien is (arbeids)migratie een onderwerp dat sterk raakt aan sociale cohesie: het zet groepen tegenover elkaar en stelt het vertrouwen in de overheid op de proef.

Uit de bevindingen van deze notitie rijst een minder *verhit* beeld. Dat zal samenhangen met het feit dat we niet alle maatschappelijke problemen relateren aan sociale cohesie, zoals in de politieke en maatschappelijke discussie vaak het geval is, maar we ons onderzoek hebben verricht binnen het raamwerk van horizontale en verticale bindingen. Dan zien we dat buurten met veel diversiteit en een snel veranderende bevolking vaker minder cohesief zijn. Daarbij lijkt de variatie tussen buurten groot te zijn. Meer diversiteit kan ook leiden tot meer contact en gunstiger beeldvorming over en weer. Over het algemeen laten arbeidsmigranten lagere scores zien op sociale cohesie-indicatoren, maar die zullen vaak het gevolg zijn van hun omstandigheden (lange werkdagen), hulpbronnen (taal, sociale netwerken) en verblijfsperspectief (kort in Nederland en sterk gericht op werk). Groepen blijken verschillend gewaardeerd te worden, waarbij met name personen uit Oost EU-landen lage scores toegemeten krijgen. Het is denkbaar dat deze opvattingen vertaling krijgen in discriminatie op woning- en arbeidsmarkt. Sociale uitsluiting blokkeert sociale cohesie. Het staat meer participatie en vertrouwen in de weg. Meer migratie zal over het geheel genomen in de toekomst leiden tot een enigszins lagere sociale cohesie. De verwachte effecten zijn echter klein en andere ontwikkelingen, zoals een stijgend opleidingsniveau, heffen deze vermindering in de sociale cohesie op.

Alles bijeengenomen wijzen de bevindingen op het gelijk van het conceptuele model (figuur 2.1) dat duidelijk maakt dat een uiteenlopende waaier van factoren van invloed is op sociale cohesie. Migratie is er daar één van. Door de bank genomen dempt de komst van migranten de sociale cohesie, maar de variatie is groot, de effecten meestal beperkt en andere factoren spelen ook een rol.

Literatuur

- Aleksynska, M. (2011). Civic participation of immigrants in Europe: Assimilation, origin, and destination country effects. In: *European Journal of Political Economy*, jg. 27, nr. 3, p. 566-585.
- Bakker, E. de, L. Thijssen en W. Portegijs (2023). *Samenleving in beweging. Diversiteit en sociale cohesie nader beschouwd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Balster, M. en M. Bokhorst (2024). Arbeidsmigratie zet Haagse woningmarkt onder druk. In: *Socialisme & Democratie*, jg. 81, nr. 1, p. 46-51.
- Blokland, T. (2006). *Het sociaal weefsel van de stad*. Den Haag: Gradus Hendriks Stichting.
- Chan, J., H.-P. To en E. Chan (2006). Reconsidering Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework for Empirical Research. In: *Social Indicators Research*, jg. 75, nr. 2, p. 273-302.
- Dagevos, J. en F. Vermeulen (2024). *Is de politiek er voor iedereen? Een onderzoek naar ervaren representatie, institutioneel vertrouwen en politiek participatie bij personen met een migratieachtergrond*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J., M. de Voogd-Hamelink en R. Damen (2022). *Gevestigd maar niet thuis. Eerste bevindingen uit de Survey integratie migranten (SIM2020)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Damen, R., J. Dagevos en W. Huijnk (2024). Feeling at Home? A Dynamic Analysis of the Impact of Discrimination, Refugee-Specific, and Participation Characteristics on Recently Arrived Refugees' Belonging. In: *Journal of International Migration and Integration*.
- Dingeman, W. (2016). Segregation in Civic Life: Ethnic Sorting and Mixing across Voluntary Associations. In: *American Sociological Review*, jg. 81, nr. 4, p. 800-827.
- Gemeente Rotterdam (2023). *Meer grip op arbeidsmigratie. Actieprogramma EU-arbeidsmigranten medio 2023-medio 2026*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Geurkink, B. en E. Miltenburg (2023). *Somber over samenleving? Een studie naar verschillen in maatschappelijk onbehagen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2004). Concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen. In: *Migrantenstudies*, jg. 20, nr. 3, p. 145-186.
- Gijsberts, M., W. Portegijs, E. de Bakker, M. Versantvoort en J. Broere (2024). *Samen verschillend. Verkenning van de relatie tussen diversiteit en sociale cohesie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M., M. Vervoort, E. Havekes en J. Dagevos (2010). *Maakt de buurt verschil?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Glas, I. (2020). *Fear of Crime and Neighbourhood Cohesion in Context: On the role of place, time and ethnic diversity*. Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.
- Huijts, T., R. Sluiter, P. Scheepers en G. Kraaykamp (2014). Ethnic diversity and personal contacts at work and at school in the Netherlands: a comparison of natives and ethnic minorities. In: *Journal of International Migration and Integration*, jg. 15, nr. 2, p. 277-298.
- Jasinskaja-Lahti, I., K. Liebkind en E. Solheim (2009). To identify or not to identify? National disidentification as an alternative reaction to perceived ethnic discrimination. In: *Applied Psychology: An International Review*, jg. 58, nr. 1, p. 105-128.
- Kamp, L. van de en S. Welschen (2019). Sociale cohesie in gentrificerende arbeiderswijken van Amsterdam-Noord. In: *Beleid en Maatschappij*, jg. 46, nr. 3, p. 366-389.
- Klaver, J., E. Tromp en R. Oude Ophuis (2005). *Allochtonen en vrijwilligerswerk*. Amsterdam: Regioplan.
- Kremer, M., A. Parys en L. Verplanke (2019). *Alledaagse attentheid in een superdiverse wijk*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/Stichting Actief Burgerschap/Ben Sajat Centrum.
- Kunst, S., M. Coenders en J. Dagevos (2025). *Migratie als spiegel van maatschappijbeelden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lubbers, M. (2022). *Richtgetallen immigratie en maatschappelijk draagvlak*. Den Haag: Adviesraad migratie.
- Maxwell, R. (2010). Evaluating migrant integration: Political attitudes across generations in Europe. In: *International Migration Review*, jg. 44, nr. 1, p. 25-52.
- Miltenburg, E., B. Geurkink, J. den Ridder, S. Kunst en T. Sipma (2024). *Burgerperspectieven 2024*[2]. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- NIDI en CBS (2020). *Bevolking 2050 in beeld. Drukker, diverser en dubbelgrijs. Deelrapport Verkenning Bevolking 2050*. Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut en Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Postmes, T., E. Gordijn, T. Kuppens, F. Gootjes en K. Albada (2017). *Draagvlak migratiebeleid*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Putnam, R.D. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. In: *Scandinavian political studies*, jg. 30, nr. 2, p. 137-174.
- Rath, J. (2022). *Hippe ondernemingen, culturele consumptie en nieuwe stedelijkheid. Effecten van commerciële gentrificering*. Rotterdam: Erasmus School of Social and Behavioral Sciences.
- Ridder, J. den, L. van 't Hul en J. Broere (2024). *Burgerperspectieven 2024*[1]. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Röder, A. en P. Mühlau (2012). Low expectations or different evaluations: what explains immigrants' high levels of trust in host-country institutions? In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 38, nr. 5, p. 777-792.
- Rooij, E.A. de (2012). Patterns of immigrant political participation: Explaining differences in types of political participation between immigrants and the majority population in Western Europe. In: *European Sociological Review*, jg. 28, nr. 4, p. 455-481.
- Savelkoul, M., P. Scheepers, J. Tolsma en L. Hagendoorn (2011). Anti-Muslim attitudes in the Netherlands: Tests of contradictory hypotheses derived from ethnic competition theory and intergroup contact theory. In: *European Sociological Review*, jg. 27, nr. 6, p. 741-758.
- Schiefer, D. en J. van der Noll (2017). The Essentials of Social Cohesion: A Literature Review. In: *Social Indicators Research*, jg. 132, nr. 2, p. 579-603.
- Schmeets, H., C. Marcellino en J. Conceicao (2021). *De relevantie van verblijfsduur van immigranten voor hun participatie in de samenleving*. Geraadpleegd 11 april 2025 via www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2021/de-relevantie-van-verblijfsduur-van-immigranten-voor-hun-participatie-in-de-samenleving.
- Seidler, Y., K. van der Schans en M. van San (2022). *Gescheiden werelden. Een fenomeenonderzoek naar EU-arbeidsuitbuiting, veiligheidsbeleving en sociale cohesie in Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk*. Rotterdam: Risbo BV en Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Spierings, N. en F. Vermeulen (2024). Minding the political engagement gap: how discrimination and religion impact Dutch voters with an immigrant background. In: *Acta Politica*, jg. 59, nr. 3, p. 619-642.
- Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 (2024). *Gematigde groei. Rapport van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050*. Den Haag: Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050.
- Tolsma, J., M. Lubbers en M. Coenders (2008). Ethnic competition and opposition to ethnic intermarriage in the Netherlands: A multi-level approach. In: *European Sociological Review*, jg. 24, nr. 2, p. 215-230.
- Vervoort, M., H. Flap en J. Dagevos (2011). The ethnic composition of the neighbourhood and ethnic minorities' social contacts: Three unresolved issues. In: *European Sociological Review*, jg. 27, nr. 5, p. 586-605.
- Voicu, B. (2014). Participative immigrants or participative cultures? The importance of cultural heritage in determining involvement in associations. In: *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, jg. 25, p. 612-635.
- Voicu, B. en M. Șerban (2012). Immigrant involvement in voluntary associations in Europe. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 38, nr. 10, p. 1569-1587.
- Woittiez, I., B. van Hulst, L. Putman, I. Ooms, K. Sadiraj (2024). *Samenleven in de toekomst. Een verkenning naar sociale cohesie bij een veranderde bevolkingssamenstelling in 2050*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wonderen, R. van en M. van Kapel (2017). *Oorzaken en triggerfactoren moslimdiscriminatie in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- WRR (2018). *De nieuwe verscheidenheid. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- WRR (2020). *Samenleven in verscheidenheid. Beleid voor de migratiesamenleving*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, juli 2025

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl

Auteurs

Bart van Hulst
Isolde Woittiez
Jaco Dagevos

Bijlagen bij de IBO-notitie *Arbeidsmigratie en sociale cohesie in Nederland*

Bart van Hulst
Isolde Woittiez
Jaco Dagevos

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, juli 2025

Inhoud

Bijlagen	3
Bijlage B1 Typering migranten op basis van herkomstland	3
Bijlage B2 Scores van mensen met een migratieachtergrond op de indicatoren van sociale cohesie	5
Bijlage B3 Gevoelens over migranten	6
Bijlage B4 De demografische en wat-als-scenario's	7
Literatuur	14

Bijlagen

Bijlage B1 Typering migranten op basis van herkomstland

Indeling landen NIDI

Het NIDI-CBS (2020) hanteert de volgende drie hoofdgroepen en subgroepen (in totaal zes groepen):

1. Arbeids- en studiemigratielanden:

- a. West-Europese landen in de Europese Unie (EU, lidstaten toegetreden vóór 2004);
- b. Midden- en Oost-Europese landen in de EU (lidstaten toegetreden in 2004 en later);
- c. Arbeids- en studiemigratielanden buiten de EU: overig Europa, Oostelijk Azië (exclusief Indonesië), Amerika (exclusief Suriname en de Nederlandse Cariben) en Oceanië.

2. Asielmigratielanden:

- a. Aziatisch Midden-Oosten en Afrika (met uitzondering van Marokko)

3. Klassieke migratielanden:

- a. Turkije en Marokko
- b. Indonesië, Suriname en de Nederlandse Cariben

Oekraïne wordt gerekend tot de arbeids- en studiemigratielanden buiten de EU. Hoewel veel Oekraïners vanaf 2022 naar Nederland zijn gekomen vanwege de oorlog (Feijten et al. 2024).

Afgeleid migratiemotief voor een aantal landen

Het CBS stelt voor migranten op basis van beslisregels een afgeleid migratiedoel vast voor de Statistiek Migratiemotieven. Deze bron kan gebruikt worden om inzicht te krijgen in motieven, maar sluit qua landenindelingen niet helemaal aan op de indeling van NIDI-CBS. Ook gaat het uitsluitend over migranten die sinds 1999 naar Nederland zijn gekomen.

In tabellen B.1a en B.1b wordt de verdeling over motieven getoond voor een aantal landen(groepen) in de categorie arbeids- en studiemigratielanden. De tabel laat zien dat arbeid vaak het meest voorkomende motief is, zeker als de daaraan gerelateerde gezinsmigratie wordt meegerekend. Er zijn ook duidelijke uitzonderingen zoals Brazilië en de Filipijnen waar gezinsmigratie niet gerelateerd aan arbeid het meeste voorkomt. En China en Zuid-Korea waar het studiemotief het meest voorkomt.

Tabel B.1a Migratiemotief in procenten voor een aantal landen volgens de Statistiek migratiemotieven, bevolking op 31-12-2023

nationaliteit (jaar immigratie)	arbeid	gezin meegekomen met arbeid	gezin, anders	studie	tijdelijke bescherming	overige redenen
Amerikaans	32	20	28	18	0	3
Australisch	28	13	21	12	-	26
Braziliaans	24	21	44	6	-	6
Canadees	26	14	25	19	-	17
Chinees	27	11	26	30	0	7
Filipijns	12	9	54	3	-	23
Indiaas	40	37	8	14	0	1
Japans	36	31	16	13	-	4
Oekraïens	2	2	4	2	88	2
Russisch	28	25	27	13	1	6
Zuid-Koreaans	17	21	17	42	-	3

Bron: CBS, statline, SCP-bewerking

Tabel B.1b Migratiemotief in procenten voor EU en EFTA volgens de Statistiek migratiemotieven, bevolking op 31-12-2022

	arbeid	gezin, meegekomen met arbeid	gezin, anders	studie	overige redenen
West-EU	31	10	25	20	13
Oost- EU	29	11	29	11	20
EFTA-nationaliteiten	23	7	26	27	17

Bron: CBS, statline, SCP-bewerking

Indeling herkomstlanden thermometervraag

In de vraag naar gevoelens over mensen uit bepaalde landengroepen is bij migratieachtergrond net een ander onderscheid gemaakt dan de CBS-indeling. Het grootste verschil zit hem erin dat Indonesië bij de CBS-indeling onder de klassieke migratielanden met vooral de Nederlandse nationaliteit valt en bij de gevoelens onder landen met vooral migratie met arbeid- en studiemotief. Bij gevoelens over mensen met een migratieachtergrond onderscheiden we de volgende landen van herkomst:

- Nederland;
- West-EU: West-Europa, Noord-Amerika of Australië. Bijvoorbeeld België, Canada, Denemarken, Duitsland, Engeland, Italië, Nieuw-Zeeland, Noorwegen, Spanje of de Verenigde Staten;
- Oost-EU: Oost-Europa. Bijvoorbeeld Albanië, Bulgarije, Hongarije, Kroatië, Oekraïne, Polen, Roemenië, Rusland, Servië of Tsjechië;
- landen met vooral migratie met arbeid- en studiemotief: (Zuid- of Oost-)Azië. Bijvoorbeeld Bangladesh, China, India, Indonesië, Japan, Maleisië, Pakistan, Thailand, Vietnam, Zuid-Korea;
- landen met vooral asielmotief: Zuid- of Midden-Afrika. Bijvoorbeeld Angola, Congo, Eritrea, Ethiopië, Kenia, Nigeria, Soedan, Somalië, Tanzania of Zuid-Afrika;
- Turkije en Marokko: Arabië of West-Azië. Bijvoorbeeld Afghanistan, Egypte, Irak, Iran, Marokko, Oezbekistan, Saoedi-Arabië, Syrië, Tunesië of Turkije;

- Suriname en Antillen: Cariben of Zuid-Amerika. Bijvoorbeeld Aruba, Brazilië, Colombia, Curaçao, Jamaica, Mexico, Sint-Maarten, Suriname of Venezuela.

Bijlage B2 Scores van mensen met een migratieachtergrond op de indicatoren van sociale cohesie

Tabel B.2 Percentages positieve scores op indicatoren van sociale cohesie naar type herkomstland, 2012-2022

	Nederland	West-EU	Oost-EU	arbeid/ studie	asiel	Marokko, Turkije	Suriname , Antillen, Indonesië
algemeen vertrouwen	64	61	47	58	50	41	38
vertrouwen in:							
leger	65	60	65	64	73	63	60
rechter	73	74	68	74	80	75	61
pers	35	37	41	41	42	28	35
politie	74	73	72	72	73	68	60
tweede kamer	38	41	44	50	56	38	33
ambtenaren	43	48	53	55	61	58	43
banken	40	34	55	53	63	53	45
grote bedrijven	39	35	45	44	52	44	40
EU	41	52	56	54	62	43	40
lid recreatieve vereniging	52	41	27	30	30	20	30
lid belangenvereniging	59	52	33	36	28	35	49
vrijwilligerswerk	50	40	24	34	36	35	33
stemmen	86	50	34	55	54	62	67
conventionele activiteiten	27	34	32	32	26	19	22
onconventionele activiteiten	32	38	25	25	20	18	21
n	66.196	1188	444	1135	868	734	1444

Bron: Woittiez et al. (2024), SCP-bewerking

Bijlage B3 Gevoelens over migranten

Tabel B.3 Gevoelens over verschillende migrantengroepen in procenten per opleidingsachtergrond

	basisonderwijs, vmbo			havo, vwo, mbo			hbo, wo		
	positief	neutraal	negatief	positief	neutraal	negatief	positief	neutraal	negatief
Nederland	59	36	5	56	41	3	49	48	3
West-Europa, Noord-Amerika, Australië	43	45	12	46	47	8	45	50	4
Oost-Europa	26	39	35	28	46	27	30	48	22
Zuid- en Oost-Azië	21	36	43	22	42	36	26	46	29
Zuid- en Midden- Afrika	23	41	36	24	47	28	27	51	22
Arabië, West-Azië	26	45	30	28	50	21	32	54	14
Cariben, Zuid- Amerika	29	45	26	30	50	20	34	53	13

Bron: Woittiez et al. (2024), SCP-bewerking

Bijlage B4 De demografische en wat-als-scenario's

Demografische scenario's

Tabel B.4 Algemeen vertrouwen, thuis voelen en verantwoordelijk voelen en gevoelens voor mensen met een bepaalde leeftijd en opleiding, 2022, ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050 (in procenten en procentpunten)

	algemeen vertrouwen	thuis voelen	verantw. voelen voor Nederland	neutrale of positieve gevoelens naar leeftijd			neutrale of positieve gevoelens naar opleiding		
				18-34	35-64	65+	basis, vmbo	havo, vwo, mbo	hbo, wo
totaal	67 ^a	84	36	94	96	92	85	95	92
middenvariant	2	0	1	0	0	0	0	0	1
groei	2	-1	1	0	0	0	0	0	1
krimp	3	-1	1	0	0	0	0	0	1
groen	-1	-3	-2	0	0	0	0	0	1
grijs	2	0	1	0	0	0	0	0	1
lage migratie	3	1	1	0	0	1	1	1	1
arbeid	2	-1	2	0	0	0	0	0	1
asiel	2	-1	1	0	0	0	0	0	1
arbeidz	2	-4	1	-1	-1	-1	-1	0	0
asielz	1	-3	1	-1	-1	-1	-1	0	0

a Algemeen vertrouwen is voor het jaar 2023.

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.5 Gevoelens voor mensen met een bepaalde migratieachtergrond, 2022, ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050 (in procenten en procentpunten)^a

	neutrale of positieve gevoelens voor mensen met achtergrond in						
	Nederland	West-EU	Oost-EU	Arabië	Afrika	Azië	Cariben
totaal	97	93	74	66	73	80	82
middenvariant	0	1	2	2	2	2	2
groei	-1	1	2	2	2	3	2
krimp	-1	1	2	2	2	3	2
groen	0	1	2	2	2	3	2
grijs	0	1	2	2	2	2	2
lage migratie	0	1	2	2	2	2	2
arbeid	-1	1	2	2	3	3	2
asiel	0	1	2	2	2	2	2
arbeidz	-1	0	3	3	4	4	3
asielz	-1	0	2	3	3	4	3

a West-EU staat voor mensen met een West-Europese, Noord-Amerikaanse of Australische achtergrond. Arabië staat voor mensen met een Arabische of West-Aziatische achtergrond, zoals uit Marokko en Turkije. Afrika staat voor mensen met een Zuid- of Midden-Afrikaanse achtergrond, zoals uit Somalië. Azië staat voor mensen met een Zuid- of Oost-Aziatische achtergrond, zoals uit China en Indonesië. Cariben staat voor mensen met een Caribische of Zuid-Amerikaanse achtergrond, zoals uit Aruba en Suriname.

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.6 Deelname aan verenigingen, 2022, vrijwilligerswerk, 2023, en ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050 (in procenten en procentpunten)^a

	recreatieve vereniging ^a	belangen-vereniging ^a	vrijwilligerswerk
totaal	47	59	49
middenvariant	-1	1	0
groei	-1	0	-1
krimp	0	2	0
groen	-3	-2	-2
grijs	-1	1	-1
lage migratie	0	2	0
arbeid	-1	0	-1
asiel	-1	0	-1
arbeidz	-3	-2	-2
asielz	-2	-2	-1

a Betreft gegevens tot en met 2021.

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.7 Aandeel vrienden met een bepaalde opleiding of leeftijd, 2022, en ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050 (in procenten en procentpunten)

	substantieel deel ^a vrienden met opleiding			substantieel ^a deel vrienden naar leeftijd		
	basis, vmbo	havo, vwo, mbo	hbo, wo	18-34	35-64	65+
totaal	15	64	55	37	66	25
middenvariant	-1	-2	5	-2	1	3
groei	-1	-2	5	-2	0	3
krimp	-1	-2	5	-2	0	3
groen	-1	-2	5	-1	1	1
grijs	-1	-2	5	-3	0	5
lage migratie	-1	-2	5	-3	1	4
arbeid	-1	-3	6	-2	1	2
asiel	-1	-2	5	-2	1	3
arbeidz	1	-4	7	0	1	1
asielz	1	-4	6	0	1	2

a Met een substantieel deel van de vrienden bedoelen we de helft of meer.

Bron: Woittiez et al. (2024), SCP-bewerking

Tabel B.8 Aandeel vrienden met een bepaalde opleiding of leeftijd, 2022, en ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050 (in procenten en procentpunten)^a

	substantieel deel vrienden met achtergrond in ^b						
	Nederland	West-EU	Oost-EU	Arabië	Afrika	Azië	Cariben
totaal	94	14	4	5	3	4	5
middenvariant	-2	2	1	1	1	1	2
groei	-3	2	1	1	1	1	2
krimp	-3	2	1	1	1	1	2
groen	-2	2	1	1	1	1	2
grijs	-2	2	1	1	1	1	1
lage migratie	-1	1	0	0	0	0	1
arbeid	-3	2	1	1	1	1	2
asiel	-2	2	1	1	1	1	2
arbeid2	-6	5	3	4	3	3	5
asiel2	-6	4	3	3	2	3	5

a West-EU staat voor mensen met een West-Europese, Noord-Amerikaanse of Australische achtergrond. Arabië staat voor mensen met een Arabische of West-Aziatische achtergrond, zoals uit Marokko en Turkije. Afrika staat voor mensen met een Zuid- of Midden-Afrikaanse achtergrond, zoals uit Somalië. Azië staat voor mensen met een Zuid- of Oost-Aziatische achtergrond, zoals uit China en Indonesië. Cariben staat voor mensen met een Caribische of Zuid-Amerikaanse achtergrond, zoals uit Aruba en Suriname.

b Met een substantieel deel van de vrienden bedoelen we de helft of meer.

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.9 Ontwikkeling institutioneel vertrouwen, demografische scenario's, 2023-2050 (in procentpunten)

	leger	rechters	politie	Tweede Kamer	ambtenaren	EU	grote bedrijven	pers	banken
totaal	67	78	77	29	44	47	36	37	50
middenvariant	0	2	1	4	4	4	0	2	1
groei	0	2	1	4	4	5	0	2	1
krimp	-1	2	1	3	3	3	0	2	0
groen	0	0	0	2	2	2	0	1	2
grijs	-1	2	1	4	4	4	0	2	1
lage migratie	-1	2	1	3	3	3	0	2	0
arbeid	0	2	1	4	4	5	0	3	1
asiel	0	3	1	4	4	4	0	2	1
arbeid2	0	3	1	5	5	6	1	3	2
asiel2	1	3	1	5	5	6	1	3	3

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.10 Politieke participatie, 2022, en ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050
(in procenten en procentpunten)

	stemmen TK- verkiezingen	conventionele activiteiten ^a	onconventionele activiteiten
totaal	84	27	34
middenvariant	-1	1	1
groei	-2	1	1
krimp	1	1	2
groen	-3	0	-1
grijs	0	1	1
lage migratie	1	1	2
arbeid	-2	2	1
asiel	-1	1	1
arbeidz	-3	2	1
asielz	-3	1	0

a Op basis van cijfers uit 2021 vanwege de trendbreuk tussen 2022 en 2021.

Bron: Woittiez et al. (2024)

Wat-als-scenario's

Tabel B.11 Algemeen vertrouwen 2023, zich thuis voelen in en verantwoordelijk voelen voor Nederland, 2022 en ontwikkeling 'wat als'-scenario's 2023-2050 (in procenten en procentpunten)

	algemeen vertrouwen	thuis voelen in Nederland	verantwoordelijk voelen voor Nederland
totaal ^a	67	84	36
middenscenario	2	0	1
kinderen van de tweede generatie	2	-0	1
culturele competitie	-1	-0	0
culturele convergentie	-2	-1	-1

a Algemeen vertrouwen heeft betrekking op 2023, thuis voelen en verantwoordelijk voelen op 2022.

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.12 Gevoelens voor mensen met een bepaalde opleiding en leeftijd, 2022 en ontwikkeling 'wat als'-scenario's 2023-2050 (in procenten en procentpunten)

	neutrale of positieve gevoelens voor			neutrale of positieve gevoelens voor mensen met		
	jongeren	mensen van middelbare leeftijd	ouderen	basis, vmbo	havo, vwo, mbo	hbo, wo
totaal	94	96	92	85	95	92
middenscenario	0	0	0	0	0	1
kinderen van de tweede generatie	-0	-0	0	0	0	1
culturele competitie	-1	-0	0	-1	-1	0
culturele convergentie	-1	-1	0	-1	-1	-1

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.13 Gevoelens voor mensen met een bepaalde migratieachtergrond, 2022 en ontwikkeling wat-als-scenario's 2023-2025 (in procenten en procentpunten)^a

	neutrale of positieve gevoelens voor mensen met een achtergrond in						
	Nederland	West-EU	Oost-EU	Arabië	Afrika	Azië	Cariben
totaal	97	93	74	66	73	80	82
middenscenario	0	1	2	2	2	2	2
kinderen van de tweede generatie	-1	1	2	2	2	2	2
culturele competitie	-1	-0	-1	0	0	0	0
culturele convergentie	-2	-0	2	3	3	3	3

a West-EU staat voor mensen met een West-Europese, Noord-Amerikaanse of Australische achtergrond. Arabië staat voor mensen met een Arabische of West-Aziatische achtergrond, zoals uit Marokko en Turkije. Afrika staat voor mensen met een Zuid- of Midden-Afrikaanse achtergrond, zoals uit Somalië. Azië staat voor mensen met een Zuid- of Oost-Aziatische achtergrond, zoals uit China en Indonesië. Cariben staat voor mensen met een Caribische of Zuid-Amerikaanse achtergrond, zoals uit Aruba en Suriname.

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.14 Deelname aan verenigingen, 2022 en vrijwilligerswerk, 2023 en ontwikkelingen wat-als-scenario's 2023-2050 (in procenten en procentpunten)

	recreatieve vereniging	belangenvereniging	vrijwilligerswerk
totaal	47	59	49
middenscenario	-1	1	0
kinderen van de tweede generatie	-1	0	-1
culturele competitie	-3	-3	-4
culturele convergentie	-4	-1	-4

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.15 Aandeel vrienden met bepaalde leeftijd en opleidingskenmerken, 2022 en ontwikkeling, 'wat als'-scenario's 2023-2050 (in procenten en procentpunten)

	substantieel deel vrienden in de leeftijd			substantieel deel vrienden met de opleiding ^a		
	jong	middelbaar	oud	basis, vmbo	havo, vwo, mbo	hbo, wo
totaal	37	66	25	15	64	55
middenscenario	-2	1	3	-1	-2	5
kinderen van de tweede generatie	-2	1	3	-1	-2	5
culturele competitie	-1	0	4	2	-4	4
culturele convergentie	-2	4	7	1	-3	8

a Met een substantieel deel van de vrienden bedoelen we de helft of meer.

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.16 Aandeel vrienden met bepaalde migratieachtergrond, 2022, en ontwikkeling 'wat als'-scenario's, 2023-2050 (in procenten en procentpunten)^a

	substantieel deel vrienden met achtergrond in ^b						
	Nederland	West-EU	Oost-EU	Arabië	Afrika	Azië	Cariben
totaal	94	14	4	5	3	4	5
middenscenario	-2	2	1	1	1	1	2
kinderen van de tweede generatie	-2	2	1	1	1	1	2
culturele competitie	-2	1	1	1	1	1	2
culturele convergentie	-4	5	2	3	2	4	5

a West-EU staat voor mensen met een West-Europese, Noord-Amerikaanse of Australische achtergrond. Arabië staat voor mensen met een Arabische of West-Aziatische achtergrond, zoals uit Marokko en Turkije. Afrika staat voor mensen met een Zuid- of Midden-Afrikaanse achtergrond, zoals uit Somalië. Azië staat voor mensen met een Zuid- of Oost-Aziatische achtergrond, zoals uit China en Indonesië. Cariben staat voor mensen met een Caribische of Zuid-Amerikaanse achtergrond, zoals uit Aruba en Suriname.

b Met een substantieel deel van de vrienden bedoelen we de helft of meer.

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.17 Institutioneel vertrouwen, 2023, ontwikkeling 'wat als'-scenario's, 2023-2050
(in procentpunten en procenten)

	leger	rechters	politie	Tweede Kamer	ambte- naren	EU	grote bedrijven	pers	banken
totaal	67	78	77	29	44	47	36	37	50
middenscenario	0	2	1	4	4	4	0	2	1
kinderen van de tweede generatie	-1	2	1	4	4	4	0	2	1
culturele competitie	-1	-0	0	2	2	2	0	2	2
culturele convergentie	-4	0	-2	2	5	4	-1	1	1

Bron: Woittiez et al. (2024)

Tabel B.18 Politieke participatie, 2022, en ontwikkeling 'wat als'-scenario's, 2023-2050
(in procenten en procentpunten)

	stemmen TK-verkiezingen	conventionele politieke activiteiten	onconventionele politieke activiteiten
totaal	84	27 ^a	34
middenscenario	-1	1	1
kinderen van de tweede generatie	-1	1	1
culturele competitie	-3	-0	-2
culturele convergentie	-3	2	1

a Op basis van cijfers uit 2021 vanwege de trendbreuk tussen 2021 en 2022.

Bron: Woittiez et al. (2024)

Literatuur

Feijten, P., C. van Duin en L. Stoeldraijer (2024). *Verkenning Bevolking 2025 – editie 2024*. Geraadpleegd via www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2024/verkenning-bevolking-2050-editie-2024/bijlage-1-definities

NIDI en CBS (2020). *Bevolking 2050 in beeld. Drukker, diverser en dubbelgrijs. Deelrapport Verkenning Bevolking 2050*. Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut en Centraal Bureau voor de Statistiek.

Woittiez I., B. van Hulst, L. Putman, I. Ooms, K. Sadiraj (2024). *Samenleven in de toekomst. Een verkenning naar sociale cohesie bij een veranderde bevolkingssamenstelling in 2050*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.